

УДК 378.031

Н. В. СТЕЛЬМАХ

м. Миколаїв

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті в контексті педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського розкрито етико-психологічні основи педагогічної діяльності. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського з'ясовано сутність культури, педагогічної культури та педагогічного такту як її складника та охарактеризовано їхні структурні компоненти. Визначено шляхи розвитку педагогічної культури.

Ключові слова: культура, етика, естетика, педагогічна культура, такт, педагогічний такт, структурні компоненти педагогічної культури та педагогічного такту, шляхи формування педагогічної культури.

Постановка проблеми. У період розбудови незалежної України, переходу до ринкових відносин з'явилася необхідність перегляду освітніх та виховних концепцій, оновлення підходів до формування та становлення особистості в сучасній соціально-педагогічній ситуації. Це знайшло втілення у державних документах: Законі України «Про освіту», Законі України «Про загальну середню освіту», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», «Концепції національного виховання» та ін.

Так, у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті наголошується на тому, що головна мета української освіти – створити умови для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися протягом життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства.

Важливу роль у вирішенні поставлених завдань відіграє вчитель, його педагогічна культура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування професійної культури розкриваються в роботах Н. Крилової, В. Правоторова, Т. Саломатової, О. Смирнової, Г. Соколової та ін.

Загальні питання формування особистості вчителя досліджували С. Архангельський, Є. Барбіна, В. Войтко, Е. Гришин, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, М. Євтух, Н. Кичук, Н. Кузьміна, М. Лазарєв, А. Мудрик, О. Пехота, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, Р. Хмелюк, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.

Окремі аспекти професійної культури вчителя знайшли своє відображення в дослі-

дженнях В. Кан-Калика, Я. Коломинського, А. Мудрика, Г. Нагорної, Д. Петрової, І. Прокопенка, І. Риданової, І. Синиці, І. Страхова, В. Сухомлинського, Г. Тарасенко, В. Чернокозова, І. Чернокозової, Г. Шевченко, Т. Яценко та ін.

Чимало науковців присвятили свої праці проблемам формування педагогічної культури, зокрема А. Барабанщиков, В. Бенін, І. Бех, О. Бондаревська, М. Букач, О. Гармаш, І. Зязюн, В. Зелюк, Т. Іванова, К. Левітан, Т. Мішаткіна, Н. Седова, В. Сухомлинський.

Проблема формування педагогічної культури вчителя актуалізувалася в наш час, оскільки намітилася тенденція падіння моральності та поглиблення кризи духовності. В таких умовах від педагога, його культури багато в чому залежить майбутнє нашої країни, закріплення та розвиток його моральних основ. Тому з'ясування сутності педагогічної культури, її структурних компонентів та шляхів формування в сучасних умовах є надзвичайно важливим завданням.

Мета статті – розкрити сутність педагогічної культури, її роль у розвитку дітей та визначити шляхи її формування в контексті педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Культура – це системне соціальне явище, фонд цінностей, створених людьми, спосіб творчого освоєння світу.

Соціологи стверджують, що культурний рівень особистості визначається перш за все мірою засвоєння загальнолюдських цінностей через призму власної індивідуальності в процесі розвитку та самовдосконалення.

Головною передумовою успішної професійної діяльності вчителя є педагогічна культура, яка є компонентом загальної культури людини. Сучасні дослідники В. Бенін, О. Бондаревська, К. Левітан, Н. Седова та ін. розглядають педагогічну культуру як інтеграцію, синтез природних та набутих особистісних якостей, які забезпечують високий рівень діяльності вчителя, вихователя, взагалі, – педагога.

Видатний український педагог-гуманіст В. Сухомлинський визначив такі характеристики педагогічної культури: жива, творча педагогіка повсякденної творчої праці; педагогіка, у якій теоретичні закономірності процесу впливу на духовний світ вихованця ніби зливаються з особистістю вчителя; техніка і технологія взаємодії майстра й об'єкта його праці; багатогранність, різноманітність, відточеність, зразковий стан інструментів творчості.

Педагогічна культура вчителя, стверджував В. Сухомлинський, неможлива без опанування надбань загальнолюдської культури – наукових, моральних знань та естетичних цінностей [5].

Тому до змісту педагогічної культури В. Сухомлинський відносить:

1. Глибокі, ґрунтовні знання вчителем свого предмета.

Видатний педагог наголошував, що вчитель повинен орієнтуватися в найскладніших питаннях науки, основам якої він навчає дітей. На основі аналізу свого власного досвіду та досвіду роботи багатьох учителів, Василь Олександрович виводить важливу педагогічну закономірність: вільне володіння вчителем матеріалом сприяє переконливості, легкості та емоційності його викладу, що впливає на когнітивну та емоційну сфери учнів, іншими словами, – доторкується до їхнього розуму й серця, що є наступним складником педагогічної культури вчителя.

2. Уміння вчителя доторкуватися до розуму та серця дітей.

Якщо в центрі уваги вчителя, писав Василь Олександрович, розумова праця дітей, а не зміст матеріалу, то в основі педагогічної взаємодії буде безпосереднє звернення до розуму й серця дитини. Коли виклад матеріалу спонукає до роздумів, порівнянь, співстав-

лень, асоціацій, переживань, будуть задіяні всі пошукові емоції учнів, тоді інформація вчителя знайде відгук у дитячих душах.

3. Утвердження педагогом гуманних засад у вихованні.

Василь Олександрович писав, що у світі немає більш гуманних професій, ніж професія лікаря й педагога. Дієва любов до дітей – основа гуманістичної спрямованості вчителя. Любов до дітей – це плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – все рівно, що співак без голосу, музикант без слуху, художник без почуття кольору. Мудру любов до дітей видатний педагог вважав вершиною педагогічної культури.

Педагог, зорієнтований на гуманістичні цінності, буде дотримуватися прав і свобод дитини, турбуватися та зміцнювати її здоров'я, створювати умови для повноцінного фізичного й духовного розвитку з урахуванням особливостей статі, віку, індивідуальності.

4. Багатство особистості самого вчителя.

Видатний німецький педагог А. Дістервег говорив, що ніколи не даси іншому того, чого сам не маєш. За переконаннями В. Сухомлинського, у школі повинні працювати вчителі, які по-справжньому люблять дітей, із високими моральними якостями, грамотні, ерудовані, з «живинкою», «задоринкою», захоплені своїм предметом, високою методичною підготовкою, що сприяє розвитку пізнавального інтересу дітей до вивчення предмета та появи захопленості ним.

Василь Олександрович писав, що ніщо так не вражає, не захоплює дітей, як розумний, інтелектуально багатий і щедрий учитель. Практика підтверджує переконання славетного педагога: розум виховується розумом, совість – совістю, відданість Батьківщині – дієвим служінням Батьківщині.

5. Самокритичність та висока вимогливість до себе.

Ці якості допоможуть учителеві шляхом рефлексії об'єктивно оцінювати себе, свої дії, діяльність, робити правильні висновки, намічати шляхи самовдосконалення та досягати поставлених цілей.

6. Здатність педагога бути мислителем та дослідником.

В. Сухомлинський стверджував, що за самою логікою, філософською основою, творчим характером педагогічна праця неможлива без дослідження, оскільки кожна дитина – це своєрідний і неповторний світ думок, почуттів, інтересів. У самій своїй основі педагогічна праця – справжня творча праця – стоїть близько до наукового дослідження. Ця близькість, спорідненість полягає передусім в аналізі фактів і необхідності передбачення. «Педагогічна праця лише тоді стає творчим процесом, а вчитель – активною силою, яка впливає на особистість вихованця, коли він, учитель, не фіксує все, що відбувається, а сам активно впливає на педагогічне явище, створює його» [5, 473].

7. Мовленнєва культура вчителя.

Слово вчителя – основний інструмент його праці. У статті «Слово про слово» В. Сухомлинський пише: «В руках вихователя слово має таку потужну силу, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби і пензлі в руках художника, як мармур і долото в руках скульптора. Як немає музиканта без скрипки, без фарби і пензля – художника, без долота і мармуру – скульптора, так без живого відчуття, схвального слова немає школи, педагогіки. Слово – це наче міст, через який навчання і виховання проходять до віртуозності і майстерності» [7, 160]. Однак, слово вчителя знаходить відгук у дитячих серцях і стає їхнім особистим надбанням лише тоді, коли «мудрість вихователя залучає, одухотворює вихованців цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, морально-етичних принципів» [7, 160].

Володіння словом – це показник комунікативної культури вчителя, істотним виявом якої є педагогічний такт.

Термін «такт» латинського походження (*від lat. tactus*) і в перекладі означає доторкування, відчуття, почуття міри. Для тактовної людини характерні такі риси її особистості, як увічливість, привітність, кмітливість, дотепність, уважність, вибачливість, витримка, урівноваженість, почуття гумору, передбачливість.

Цими ж якостями повинен володіти й тактовний педагог. Але педагогічний такт відрізняється від загальнолюдського такту тим,

що поєднує в собі важливі риси особистості вчителя (повага, любов до дітей, доброта, ласкавість, турбота, чуйність, увічливість, збереження почуття власної гідності тощо) та вміння обирати доцільно правильний підхід до учнів. Тому педагогічний такт є конкретним виявом загальнолюдського такту.

Однозначного визначення педагогічного такту сьогодні не існує. Науковці по-різному пояснюють його сутність: це природна здатність вчителя впливати на учнів; складова частина загальної культури вчителя; досконале володіння своїм предметом та методикою його викладання; моральна категорія, яка допомагає регулювати взаємовідносини між педагогами та учнями тощо.

Так, В. та І. Чернокозови визначають такт як форму поведінки, в основі якої моральний компроміс в ім'я високих моральних цілей.

З'ясовуючи психологічні основи педагогічного такту, І. Страхов розглядає його як міру педагогічної доцільності у застосуванні навчально-виховного впливу, яка виражається в його оптимізації, делікатному пристосуванні до особливостей кожної ситуації та індивідуальної своєрідності особистості.

І. Синиця педагогічний такт тлумачив як педагогічний підхід до учнів, психологічний догляд за дітьми. Він дійшов висновку, що визначення педагогічного такту та сфери вживання самого терміну в теорії та педагогічній практиці ґрунтується на трьох точках зору. Перша – педагогічний такт – це запровадження у взаємини з учнями загальнолюдського такту; друга – педагогічний такт – це психологічна властивість особистості вчителя, його характерологічна риса; третя – педагогічний такт – один із компонентів майстерності вчителя [3, 30–31].

У педагогічній енциклопедії педагогічний такт визначається як міра у системі спілкування з дітьми, вміння обрати вірний підхід у системі виховних відносин.

Відомий науковець В. Кан-Калик стверджує, що такт педагогічний – це дотримання педагогом принципу міри у спілкуванні з дітьми в різних сферах діяльності, вміння обрати правильний підхід до учня.

Педагог-гуманіст В. Сухомлинський педагогічний такт характеризує як людяність,

гуманність, глибоке розуміння та відчуття вчителем духовного світу кожної дитини – її настроїв, почуттів, переживань.

Незважаючи на деякі відмінності у визначеннях педагогічного такту, можна визначити специфічні риси, що характеризують його сутність: це міра професійної поведінки вчителя, міра його дій, учинків; важлива умова педагогічно доцільного, ефективного спілкування в системах: педагог–учні, педагог – колектив; міра у виборі методів, форм, засобів педагогічного впливу і взаємодії; врахування особистісних особливостей суб'єктів спілкування; дотримання морально-етичних норм у взаємодії з учнями.

Розуміння сутності та специфіки педагогічного такту дає змогу визначити його структуру: психологічний, морально-етичний, естетичний та технологічний компоненти [1].

Психологічний передбачає врахування педагогом вікових та індивідуальних особливостей дітей: мислення, пам'яті, уваги, уяви, сприйняття, мовлення, волі, типу темпераменту, характеру, мотивації навчання, діяльності тощо. Створення вчителем доброзичливого психологічного клімату, наповнення дитячих душ позитивними почуттями та емоціями – важливе завдання педагога. Емоційне пробудження – геніальна знахідка В. Сухомлинського. За допомогою цього методу, звертаючись до почуттів дітей, пробуджується їхній розум. Почуття, говорив В. Сухомлинський, є провідником знань, що робить навчальний процес більш продуктивним.

Педагог застерігає вчителів від появи так званих шкільних дидактогеній, в основі яких – серйозні психічні травми в учнів, причиною яких є порушення вчителями педагогічного такту.

Морально-етичний компонент вимагає від учителя дотримання принципів, правил та норм професійної етики та моралі. Основою взаємодії з учнями повинні виступати повага, ввічливість, людяність, чуйність, делікатність, передбачливість, чесність, порядність.

Проведене дослідження в підліткових та старших класах шкіл м. Миколаєва свідчить, що учні більше за все цінують у педагогів доброту, душевну щедрість, щирість, душевність відносин.

Серед інших професійно значущих особистісних якостей педагога зазначаються тактовність, справедливість, розуміння дитячих проблем, бажання надати допомогу, комунікабельність, добросовісність, працьовитість, оптимізм, стриманість, віра в учнів, толерантність, позитивна емоційна налаштованість.

В. Сухомлинський вважає, що моральна та емоційна культура педагога є головним джерелом педагогічного такту. На його думку, моральна основа загальної людської культури має вирішальне значення у формуванні педагогічного такту. Підтвердженням цього є його слова про те, що можна створювати прекрасні системи навчання, розробляти методики, форми, засоби, технології навчання, але все розсипиться, перетвориться на пил, якщо не буде позитивного емоційно-морального особистісного забарвлення з боку педагога: «...всі ці системи розсипаються на порошок, руйнуються мов іграшкова хатинка на піску, коли немає найголовнішого – душевної чуйності, сердечної турботи, хвилювання про долю людини, вміння бачити в дитячих очах горе, печаль, страждання. Це вміння не є якимось даром божим. Його треба виховувати, розвивати, культивувати в педагогічному колективі – усім укладом життя, всім строем взаємостосунків між дітьми» [2, 13–14].

Естетичний аспект педагогічного такту складають висока культура поведінки педагога, артистизм, почуття гумору, творча імпровізація.

Важливою основою культури поведінки педагога є педагогічна етика (деонтологія). Як відомо, етика – наука про норми та правила поведінки, взаємовідносин між людьми. На основі загальноетичних норм вона визначає нормативні моральні позиції, якими повинен керуватися педагог у процесі спілкування з дітьми, їхніми батьками, колегами.

Вихідною етичною нормою, як стверджує гуманістична педагогіка, є любов до дітей. В. Сухомлинський неодноразово акцентував на тому, що духовна єдність із дітьми – це альфа й омега навчально-виховного процесу, а в основі її – любов до дітей, гуманна позиція педагога, взаємна прихильність, симпатія, розуміння.

Етика педагога тісно пов'язана з естетикою педагогічної праці. Естетика – наука про

природу емоційно-ціннісного ставлення людини до світу, до прекрасного (краси) в житті, мистецтві. Краса виступає для людини «кумиром без умов» (Ф. Достоєвський). Магнетизм краси надихає дітей наслідувати її зразки.

Естетика, краса – важливий компонент педагогічної майстерності вчителя взагалі та педагогічного такту зокрема. Естетика – це джерело творчості педагога. Успішне використання засобів естетики в навчально-виховних цілях можливо лише тоді, коли педагог має відповідну підготовку. Йому необхідно розбиратися в різних формах прекрасного: володіти музичним слухом, відчувати красу форми оком, розвиненим естетичним смаком.

Звернення до краси, її переживання, як наголошує В. Сухомлинський, знімає товстошкірість, сприяє розвитку витончених почуттів у дітей.

Краса поведінки вчителя, його дій, ставлень, мовлення, зовнішнього вигляду – все повинно бути прикладом для учнів, фактором їхнього морально-естетичного розвитку та формування.

Технологічна складова педагогічного такту передбачає високу професійну компетентність, методичну підготовку вчителя, володіння педагогічною технікою, творчий характер педагогічної діяльності, уміння добирати найдоцільніші форми, методи, прийоми та засоби виховного впливу.

Славетний український педагог В. Сухомлинський теоретично й практично довів, що навчання для дітей буде цікавим, захоплюючим, коли воно осягається яскравим світлом думки, почуттів, творчістю, красою, грою. Тоді діти не втрачатимуть інтерес до пізнання, а будуть активними, ініціативними, що, у свою чергу, сприятиме розвитку всіх психічних процесів та здібностей: «Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе в світі гри, казки, музики, фантазії, творчості. Без цього вона – засушена квітка» [6, 57].

В. Сухомлинський наголошував, що стимулом бажання вчитися, пізнавальної активності є відчуття дитиною радості навчальної праці, радості успіху в навчанні, оскільки інтерес до навчання є там, де є натхнення, народжене успіхом. Дати дітям радість праці,

радість успіху в навчанні, збудити в їхніх серцях почуття власної гідності, гордості – це повинно бути першою заповіддю кожного педагога [4]. А все це може забезпечити високопрофесійний педагог, майстер своєї справи.

Педагогічна культура – не природжена якість. Вона розвивається, формується, піддається коригуванню, відточенню. Велику роль у цьому відіграють самоосвіта та самовиховання. Учитель повинен постійно працювати над собою. Видатний педагог К. Ушинський із цього приводу говорив: «Вчитель до тих пір учитель, поки вчиться сам».

Шляхами розвитку та формування педагогічної культури вчителя можуть бути:

1. Оволодіння глибокими знаннями (з педагогіки, психології, предмета, методики його викладання, суміжних предметів та ін.), розширення педагогічної ерудиції, збагачення професійної компетентності.
2. Формування гуманістичної спрямованості вчителя (на дітей, методи та засоби впливу на них, на себе, на предмет, цілі навчання та виховання).
3. Розвиток педагогічних здібностей (дидактичних, організаційних, комунікативних, перцептивних, сугестивних, науково-пізнавальних, дослідницьких та ін.).
4. Оволодіння педагогічною технікою (технікою мовлення: дихання, голос, дикція; мімікою та пантомімікою; формування культури зовнішнього вигляду; умінь саморегуляції тощо).
5. Формування умінь емоційно-позитивного забарвлення особистісного впливу на учнів.
6. Створення позитивних стимулів для сприйняття учнів.
7. Вивчення передового педагогічного досвіду.

Висновки і перспективи досліджень.

Культура – історично визначений ступінь розвитку суспільства, який відображається в результатах матеріальної та духовної діяльності людини. Педагогічна культура є частиною загальної культури особистості.

Багато уваги проблемі педагогічної культури приділяв В. Сухомлинський. Основними її структурними компонентами, на його думку, є глибокі знання, гуманна позиція педагога, багатство його особистості, уміння доторкуватися до розуму та серця дітей, самокри-

тичність та висока вимогливість учителя до себе, здатність бути дослідником та висока мовленнєва культура.

Педагогічний такт – ефективний засіб вияву комунікативної культури вчителя. Оскільки він – багатовимірне явище, єдиного його визначення не існує. Аналіз джерел, присвячених цьому феномену, дає підстави визначити основні його риси, домінантою яких є міра, а саме міра професійної поведінки вчителя, його дій, вчинків; міра у виборі методів, форм, засобів педагогічного впливу та взаємодії; дотримання морально-етичних норм тощо.

Науковцями доведено, що педагогічний такт має свою структуру, до якої входять такі компоненти: психологічний, морально-етичний, естетичний, технологічний. Кожен із них має свою специфічну характеристику, але всі вони взаємозумовлені та взаємопов'язані та в сукупності складають сутність педагогічного такту та педагогічної культури взагалі, яка розвивається, формується, удосконалюється.

Шляхами її розвитку можуть бути оволодіння глибокими знаннями; формування гуманістичної спрямованості учителя; розвиток педагогічних здібностей; оволодіння педагогічною технікою; формування умінь емо-

ційно-позитивного забарвлення особистісного впливу на учнів; створення позитивних стимулів для сприйняття учнів; вивчення передового педагогічного досвіду.

Результати цього дослідження не вичерпують усіх проблем, пов'язаних із формуванням педагогічної культури вчителя. Потребують подальшого дослідження питання сутності педагогічної культури, методів та засобів її формування в сучасній соціально-педагогічній ситуації.

Список використаних джерел

1. Рыданова И. И. Основы педагогики общения / И. И. Рыданова. — Мн. : Беларуская наука, 1998. — 319 с.
2. Письма В. А. Сухомлинского. — ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр.1012, 71 арк.
3. Синиця І. О. З чого починається педагогічна майстерність / І. О. Синиця. — К. : Рад. шк., 1972. — 167 с.
4. Сухомлинський В. О. Обережно: дитина! / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. — К. : Радянська школа, 1976. — Т.1. — С. 422—426.
5. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. — К. : Радянська школа, 1977. — Т. 4. — С. 391—626.
6. Сухомлинський В. О. Сердце отдаю детям / В. О. Сухомлинський. — К. : Радянська школа, 1977. — 384 с.
7. Сухомлинський В. О. Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. — К. : Радянська школа, 1977. — Т. 5. — С. 160—167.

N. V. STELMAKH
Mykolaiv

PEDAGOGICAL CULTURE AS A FACTOR OF PERSONALITY DEVELOPMENT

Ethical and psychological foundations of pedagogical activities in the context of pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi are disclosed in the article. The essence of culture, educational culture and pedagogical tact as its part, which structural components are characterized, is determined on the basis of the analysis of V. O. Sukhomlynskyi's psychological and pedagogical literature and pedagogical heritage. The ways of pedagogical culture development are defined in the article.

Keywords: culture, ethics, aesthetics, educational culture, tact, pedagogical tact, the structural components of pedagogical culture and pedagogical tact, the ways of pedagogical culture development.

Н. В. СТЕЛЬМАХ
г. Николаев

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье в контексте педагогического наследия В. А. Сухомлинского раскрыто этико-психологические основы педагогической деятельности. На основе анализа психолого-педагогической литературы и педагогического наследия В. А. Сухомлинского выяснено сущность культуры, педагогической культуры и педагогического такта как её составляющей, дана характеристика их структурных компонентов. Определены пути формирования педагогической культуры.

Ключевые слова: культура, этика, эстетика, педагогическая культура, такт, педагогический такт, структурные компоненты педагогической культуры и педагогического такта, пути формирования педагогической культуры.

Стаття надійшла до редколегії 01.08.2014